

Kulturarvets betydelse i krig och konflikt

En diskussion om behov av
kulturarvsforskning för totalförsvaret

Anna McWilliams

Anna McWilliams

Kulturarvets betydelse i krig och konflikt

En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret

Titel	Kulturarvets betydelse i krig och konflikt – En diskussion om behov av kulturarvsforskning för totalförsvaret
Title	The value of heritage in war and conflict –The need for heritage research for the military and civil defence
Rapportnr	FOI-R--5362--SE
Månad	December
Utgivningsår	2022
Antal sidor	39
ISSN	1650-1942
Uppdragsgivare	FOI
Forskningsområde	Krisberedskap och civilt försvar
FoT-område	Inget FoT-område
Projektnr	I1498504
Godkänd av	Johannes Malminen
Ansvarig avdelning	Försvarsanalys

Bild: Reims katedral, 1919. Foto: Goubeau, Base Mémoire.

Detta verk är skyddat enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, vilket bl.a. innebär att citering är tillåten i enlighet med vad som anges i 22 § i nämnd lag. För att använda verket på ett sätt som inte medges direkt av svensk lag krävs särskild överenskommelse.

This work is protected by the Swedish Act on Copyright in Literary and Artistic Works (1960:729). Citation is permitted in accordance with article 22 in said act. Any form of use that goes beyond what is permitted by Swedish copyright law, requires the written permission of FOI.

Sammanfattning

Syftet med denna rapport är att visa på områden där kulturarvet används i konflikter och i krig. På detta sättuppmärksammas kulturarvets betydelse för totalförsvaret. Rapporten diskuterar även hur en djupare förståelse kring dessa frågor kan nås framöver. Fokus ligger framför allt på att förstå varför kulturarv blir mål i konflikter och i krig. En viktig nyckel till denna förståelse är kunskap kring hur kulturarv värderas av olika människor och hur detta kan komma att utnyttjas i olika situationer för att nå olika mål.

I rapporten beskrivs motiv och metoder översiktligt genom följande rubriker: historie(miss)bruk; psykologisk påverkan; etnisk och kulturell rensning; stöld och illegal handel; skydd av soldater och militär användning; bevarande och konservering; samt kulturarv efter konflikter. Genom att diskutera dessa områden utifrån forskning om kulturarv, säkerhetspolitik och militärstrategi breddas diskussionen kring kulturarv i krig. Förslag ges även på vidare forskning som på sikt kan öka kunskapen på området. Ökad förståelse kan leda till att redan i ett tidigt skede upptäcka ett avsiktligt användande av kulturarv i krig. På sikt kan en bättre förståelse för hur kulturarvet används också ge kunskap för ett resilient samhälle som blir svårare att utnyttja och kan leda till att negativa effekter av konflikter och krig på kulturarvet kan mildras eller undvikas.

Nyckelord:

Kulturarv, kulturarv i krig, totalförsvaret, civilt försvar, värdering av kulturarv, militärstrategi, strategisk kommunikation, resiliens.

Summary

The purpose of this report is to show the exploitation of heritage in conflict and in war. This demonstrates the importance of heritage for military and civil defence. The purpose is also to discuss how we can create a better understanding around these questions in the future. The text focuses in particular on why heritage becomes a target during wars. A key to this understanding is knowledge around how different people and groups value heritage and how these values are exploited, to reach particular goals.

Motives and methods are examined through the following areas: history (re)writing; psychological effects, ethnical and cultural cleansing, theft and illegal trade, protection of soldiers and military use; protection and conservation; and heritage post-conflict. Discussing these areas through the lens of heritage studies, as well as research connected to geopolitics and military strategy, can broaden the discourse around these questions. The report also presents thoughts for further research.

Deepening the knowledge and understanding of how heritage is exploited during conflict and war will make it easier to discover this kind of usage as well as help creating a more resilient society against these kinds of acts. In the end, an increased knowledge around these issues can help lessen the effects of, or even avoid, damage to heritage during war.

Keywords:

Heritage, heritage in war, defence, civil defence, value of heritage, military strategy, strategic communication, resilience.

Innehåll

1	Förord.....	7
2	Inledning	8
3	Kulturarv – en term med oklar betydelse	10
3.1	Kultur, kulturarv och kulturegendom.....	10
3.2	Kulturarvets värde	11
3.3	Kulturarv i krig och konflikt.....	12
4	Historia – intet nytt under solen.....	14
4.1	Nationsskapande och kolonialmakt.....	14
4.2	Fokus på bevarande.....	15
5	Motiv och metoder	17
5.1	Historie(miss)bruk.....	18
5.2	Psykologisk påverkan.....	19
5.2.1	Strategisk kommunikation.....	19
5.2.2	Försvarsvilja.....	20
5.3	Etnisk och kulturell rensning.....	21
5.4	Stöld och illegal handel.....	24
5.5	Skydd av soldater och militär användning.....	25
5.6	Bevarande och konservering.....	25
5.7	Kulturarv efter konflikter.....	27
5.7.1	Kulturarv för att ena och minnas.....	27
5.7.2	Forensik	28
5.7.3	Kulturarv för fred	28
6	Diskussion.....	30
6.1	Att värdera kulturarv	30
6.2	Säkerhetspolitik och militärstrategi.....	31
6.3	Resiliens	32
6.4	Avslutningsvis	33
7	Referenser:	35

1 **Förord**

Denna rapport är resultatet av en intern satsning på forskning om civilt försvar vid FOI, som genomfördes under 2022. Syftet med satsningen var framför allt att lyfta områden och forskning som inte har beställts av uppdragsgivare men som FOI anser vara så viktiga att de kräver vidare forskning och uppmärksamhet inom ramen för ett fungerande totalförsvar. Frågor om kulturarv i krig var ett av flera områden som belystes inom ramen för denna satsning. Insikten om områdets betydelse har under året ökat, i skuggan av kriget i Ukraina.

Denna rapport är avsedd att sprida kunskap om betydelsen av kulturarv i krig och konflikt och visa att forskning på detta område är viktig för totalförsvaret. Rapporten ger även förslag på vidare forskning framöver.

Anna McWilliams

Forskare och projektledare, FOI

Kista den 19 december 2022

2 Inledning

Exemplen på hur kulturarv världen över har påverkats av krig är många och motiven bakom varför de skadats eller påverkats ser väldigt olika ut. Delvis handlar det om sidoskador, det vill säga när skador uppstår oavsiktligt i samband med militär verksamhet. Det kan exempelvis orsakas av bombningar mot militära eller andra mål. Det är dock även vanligt att kulturarvet i sig blir en måltavla. Här kan förstörandet och användandet av kulturarv ses som en medveten säkerhetspolitisk eller militärstrategisk handling. I denna rapport kommer framför allt denna mer medvetna strategiskt motiverade förstörelse behandlas, även om skiljelinjen mellan vad som är medveten och omedveten förstörelse är långt ifrån tydlig och ofta mycket svår att bevisa. Eftersom området är brett beskrivs detta i rapporten som ”användning av kulturarv” för att tydliggöra just denna bredd och svårigheten att skilja mellan medveten och omedveten förstörelse.

I Sverige har kulturarv i krig framför allt diskuterats utifrån skyddsaspekter, det vill säga hur planeringen för att skydda kulturarvet bör se ut (McWilliams 2022, Legnér 2022). Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) har i sin slutredovisning av regeringsuppdrag (Ju2022/01209/SSK) specifikt lyft kulturarvet som ett av de områden som i dagsläget ligger utanför det civila försvarets sektorer men vars aktörer har en viktig uppgift i totalförsvaret. I redovisningen ligger fokus på skydd av kultur men även andra aspekter, som exempelvis kulturarvets förhållande till försvarsvilja, tas upp (MSB 2022b).

Internationellt, exempelvis inom Nato, går det att se ett skifte från att endast hantera kulturarv utifrån perspektivet skydd, till att i högre grad inkorporera aspekter av hur kulturarvet används i krigföringen. Detta kan ske för att eskalera konflikter, som del av en hybrid krigföring, för att skydda trupper i krig samt för stabilisering, eller som del av fredsarbete efter konflikter (Rosén 2022a). Kulturarv har på så sätt alltmer kommit att ses som en viktig del av den internationella säkerhetspolitiken (Rosén 2022b). Det behövs dock ytterligare forskning och diskussion kring hur kulturarv på olika sätt kan användas för att bättre förstå dessa perspektiv.

Syftet med denna rapport är att visa på områden där kulturarvet används i konflikter och i krig för att på så sätt uppmärksamma och belysa kulturarvets betydelse för totalförsvaret. Rapporten diskuterar även hur en djupare förståelse kring dessa frågor kan nå framöver. Detta görs utifrån följande frågeställningar:

- Går det att skapa en övergripande förståelse för vad som driver användandet av kulturarv i krig och konflikt?
- Går det att skapa en djupare förståelse av vilka metoder som används och vilka motiv som kan ligga bakom genom forskning på kulturarv i krig och konflikt?

- Kan kunskap om hur kulturarv används i krig och konflikt i sin tur skapa en högre resiliens mot denna typ av påverkan och i det långa loppet leda till att konflikter inte eskalerar utan kan mildras eller undvikas?

Kulturarv är en bred term som innefattar materiella (som fysiska objekt, byggnader och platser), immateriella (som praktiker, sedvänjor och traditioner) och digitala dimensioner. I denna rapport ligger fokus framför allt på det materiella kulturarvet. Detta är en nödvändig avgränsning, framför allt på grund av studiens omfattning, även om gränsen mellan det materiella, immateriella och digitala inte är tydlig och att det är just förhållandet dem emellan som gör kulturarv till ett sammansatt forskningsfält. Det är också förhållandet mellan dessa dimensioner som till stor del gör kulturarvet så utsatt i krig och konflikt.

Rapporten vänder sig framför allt till aktörer inom totalförsvaret och det civila försvaret för att belysa kulturarvets betydelse för området. Rapporten riktas också till kulturarvssektorn, särskilt aktörer med ansvar för frågor kring kulturarv i krig, som Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelser och museum.

3 Kulturarv – en term med oklar betydelse

3.1 Kultur, kulturarv och kulturegendom

Vad är egentligen ett kulturarv? Begreppet används ofta men är omdiskuterad och kan därför behöva en introduktion. I sin absolut bredaste form kan kultur ses som alla aspekter av mänskligt liv och allt som människor skapar (Génetay och Lindberg 2015). Antropologerna Tim Ingold (1993) och Thomas Hylland Eriksen (2001) har lyft att kulturbegreppet kommit att innehålla så mycket att det till slut blivit omöjlig att använda. Trots detta är termen så pass vanligt förekommande att den också är svår att komma runt. Innebörden av kultur beror på sammanhanget och vem som använder den. Det kan handla om en snävare förståelse som inkluderar konst, musik, dans, teater eller litteratur eller inkludera grupperns värderingar och traditioner (Génetay och Lindberg 2015).

Arv brukar, åtminstone etymologiskt, hänvisa till en medfödd rättighet eller något som relaterar endast till de som tillhör den rätta gruppen, ett synsätt som inte stämmer med moderna tolkningar av kulturarv som i högre grad betonar inkludering. Termen kulturarv introducerades under 1880-talet och användandet av den ökade under 1900-talet, framför allt efter andra världskriget (Hegardt 2021, Génetay och Lindberg 2015). Termerna kulturarv och kulturegendom används ibland omväxlande men den senare är framför allt en juridisk term som relaterar till 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt. I artikel 1 av konventionen avser kulturegendom framför allt materiellt kulturarv utan hänsyn till ursprung eller äganderätt. I denna rapport används därför begreppet kulturarv såvida betydelsen inte specifikt är juridisk.

Trots att termen kulturarv är omdiskuterad och svår att definiera används den i denna rapport framför allt för att den är väletablerad på området och relaterar tydligt till forskningsfältet kulturarvsstudier (eng. *heritage studies*). Detta forskningsfält utgick ursprungligen från ett socialkonstruktivistiskt synsätt, det vill säga att kulturarv skapas som en del i olika processer och att kulturarvets mening och värde framför allt skapas i samtiden (Smith 2006). Forskningsfältet har sedan utvecklats genom att exempelvis lyfta vikten av fysiska och materiella egenskaper hos kulturarvet för vår förståelse och upplevelse av detsamma (Olsen 2010). Forskningen som sker inom detta område är tvärvetenskapligt och innefattar bland annat arkeologi, antropologi, sociologi och historia. Genom att i denna rapport utgå från redan existerande diskussioner fördjupas förståelsen av kulturarv i konflikt och krig.

3.2 Kulturarvets värde

Vilken typ av värde som människor tillskriver kulturarv kan se väldigt olika ut. Det kan handla om vilket värde en plats eller ett objekt har utifrån dess förmåga att förmedla kunskap, exempelvis om en viss period, om kulturhistoriska företeelser eller om en särskild händelse. Kulturarvet kan värderas utifrån sitt arkitektoniska värde, konstnärliga värde eller upplevelsevärde (Génetay och Lindberg 2015). Det kan värderas utifrån dess autenticitet, det vill säga när ett objekt eller en byggnad anses vara materiellt oförändrat och i originalskick, eller integritet, det vill säga när den materiella kontexten (exempelvis omkringliggande byggnader eller landskap) är bevarat. Det kan också handla om mer symboliska värden där kulturarvet värderas utifrån sin betydelse för en viss grupp eller nations identitet eller trosuppfattning. Kulturarv kan dessutom ha ett rent ekonomiskt värde, framför allt sällsynta objekt eller de som är gjorda av dyrbart material. Samma kulturarv kan dessutom värderas på olika sätt både inom och mellan grupper.

Hur kulturarv värderas är en nyckelfråga för att förstå hur kulturarv används i krig. Här krävs både empiriska studier av hur kulturarv använts i krig samt kunskap från olika forskningsfält kopplade till kulturarvets värdering. Ett exempel på ett sådant fält är forskning med fokus på minne och identitet. Under de senaste åren har forskningen kring förhållandet mellan minne och kulturarv ökat (Apaydin 2020, Van Dyke 2019, Persson 2014). Det fysiska kulturarvet kan ses som något som binder minnen vid ett visst objekt, plats eller byggnad, vilket också gör minnet sårbart om kulturarvet förstörs (Persson 2014). Denna forskning har visat att kulturarv och dess förhållande till människors minne är en avgörande faktor för skapandet av kollektiva identiteter. Därför blir förstörandet av kulturarv ett sätt att förstöra dessa minnen och de identiteter som är relaterade till dem. Det blir på så sätt en tacksam måltavla (Apaydin 2020).

Arkeologen Veysel Apaydin menar att minne och dess relation till kulturarv inte bara är processer som hör ihop med det förflutna. I stället ska minne och kulturarv ses som processer som är aktiva inom samtidens sociala, ekonomiska och politiska liv (Apaydin 2020). På liknande sätt lyfter arkeologen Laurent Olivier att fysiska lämningar från det förflutna ska förstås som fragmenterade och kontinuerligt omförhandlade minnesbilder (Oliver 2004). Minne är med andra ord inte ett passivt samlande av händelser människor varit med om, utan en aktiv process som interagerar med oss som individer och grupper. De processer genom vilka kulturarv skapas och uppfattas av olika grupper är ofta nära sammanflätade med fysiska platser, objekt eller sedvänjor. Hur denna process ser ut är också beroende av kontext och kan se olika ut beroende på hur olika grupper ger mening till kulturarvet (Apaydin 2020).

Det materiella kan både förankra sociala processer i den fysiska världen men även ge upphov till processer som identitetsskapande eller historieförankring utifrån materialitetens egenskaper. Från ett geopolitiskt perspektiv kan kulturarv därför ses ha framför allt två viktiga egenskaper; att de existerar på en specifik plats och

att de är en produkt av både historiska och samtida processer (Paludan-Müller 2022). Kulturarv sammanför här geografiska, historiska och politiska aspekter. Genom att olika grupper ger särskild mening eller värde till kulturarv knyter de an till en viss plats eller ett visst objekt. Detta i sin tur kan därför skapa en anledning för andra grupper att utnyttja detta förhållande mellan människor och deras relation till geografiska platser eller objekt.

Samtidigt bör inte förhållandet till identitet övertolkas. Arkeologen Paludan-Müller lyfter hur just identitet och dess förhållande till kulturarv används i många konflikter men att orsakerna ofta egentligen handlar om något annat:

”many of today’s conflicts appear to be all about identity, while in fact their deeper causes are poverty, inequality, and the absence of hope for a better future under the prevailing circumstances” (Paludan-Müller 2022:419).

Att förstå förhållandet mellan identitet, samhälle, territorier och kulturarv är nödvändig för att analysera hur kulturarv kan politiseras och användas i krig och konflikt. Exempelvis genom att hävda territoriell rätt eller som verktyg för att öka klyftorna mellan olika grupper (Rosén 2022b).

3.3 Kulturarv i krig och konflikt

Exempel på medvetet förstörande av kulturarv från senare tid som ofta lyfts fram är plundringen av kulturobjekt från nationalmuseet i Bagdad efter den amerikanska invasionen av Irak 2003, talibanernas sprängning av två buddhastatyer i Bamian-dalen i Afghanistan 2001 och IS förstörelse av världsarvet i Palmyra i Syrien med romerska lämningar från 200-talet. Men listan skulle kunna göras betydligt längre. Ofta sker skador på kulturarv utan att nyheten får särskilt stor spridning. Under det alltjämt pågående kriget i Ukraina har i skrivande stund 207 kulturarvsplatser kunnat verifieras som skadade enligt Unesco (2022) och även om vissa platser har fått uppmärksamhet i media är de flesta relativt okända för den breda allmänheten.

Vid en första anblick kan exemplen ovan te sig som ett uttryck för samma sak; att syftet är att förstöra endast för att eskalera en konflikt. Men genom att gå djupare in i händelserna och försöka förstå den geografiska och historiska bakgrunden samt hur situationen ser ut idag, blir det tydligt att de är uttryck för olika syften och mål. Förstörelse av kulturarv kan vara en del av väpnad konflikt men kan även ske i fred.

Det läge som ligger mellan krig och fred kallas ofta för gråzon och kännetecknas av bland annat förekomsten av hybrida hot och attacker. Begreppen gråzon och hybrida hot fick ökad uppmärksamhet efter Rysslands olagliga annektering av Krim 2014 och har också visat sig genom bland annat påverkan i det amerikanska presidentvalet 2016 och cyberangreppet mot Organisationen för förbud mot kemiska vapen (OPCW) 2018 (Appelgren *m.fl.* 2020). Hybrida hot samt attacker kan vara ett sätt för en aktör att påverka utan att det nödvändigtvis får några

militära konsekvenser, men de kan också vara en del av en aktiv krigföring. Användningen av kulturarv i konflikter ska därför inte ses bara utifrån kontexten väpnad konflikt utan kan även ses utifrån detta perspektiv, där den breda strategiska kontexten påverkar både motiv och tillvägagångssätt.

Nordic Centre for Cultural Heritage and Armed Conflict (CHAC) beskriver hur förstörelsen av kulturegendomar kan kategoriseras som hybrida attacker då de *”engage with feelings and affective dispositions of populations to steer the situation against a desired long or short-term end-state”* (Rosén 2022a). Kulturarv kan därför inte bara ses som något som behöver skyddas; hur kulturarv används har snarare blivit en frontlinje i konflikter, vilket Nato har uppmärksammat och därför ser som en större säkerhetsrisk som får strategiska, operativa och taktiska konsekvenser (Rosén 2022a, Rosén 2022b). Forskaren Frederik Rosén beskriver detta som ett paradigmskifte, ett så kallat *”heritage-seurity nexus”*, där kulturarv sätts i ett bredare säkerhetsperspektiv (Rosén 2022b).

4 Historia – intet nytt under solen

Fram till kriget i Ukraina har forskning och diskussioner om kulturarv i krig tenderat att fokusera på områden utanför Europa. I dessa utomeuropeiska konflikter framställs ofta de som förstör och skadar kulturarv som barbarer (Haldén *m.fl.* 2016). Men metoden att attackera en motståndares identitet och ursprung genom de materiella byggnader eller ting där dessa företeelser manifesteras är inget nytt utan något som skett åtminstone sedan antiken. Faktum är att det länge ansågs vara en accepterad och ofta ofrånkomlig del av krigföringen (Foradori och Rosa 2017). Forskaren Jasparro påpekar ironin i att det var just romerska lämningar som förstördes i Palmyra, då romarna själva var högst aktiva i att förstöra och manipulera kulturarv som del av sin egen krigföring (Jasparro 2014).

4.1 Nationsskapande och kolonialmakt

Stater kan ses som de aktörer som haft störst inflytande över kulturarvsarbetet, framför allt när det gäller den officiella tolkningen av ett nationellt kulturarv. Faktum är att själva konceptet kulturarv uppstod i samband med skapandet av de europeiska nationalstaterna under 1800-talet (Holtorf 2012). I och med det uppstod också urvalsprocesser för vilket kulturarv som ansågs värdefullt, processer som (framförallt i väst) än idag ses som självklara (DeSilvey 2017). Det handlade framför allt om kulturarv som anses ha ett nationellt eller internationellt värde. Kulturarvet blev ett uttryck för nationell identitet för att driva på processen av att skapa ett ”vi och dem”. Det blev också ett hjälpmedel för att förankra nationen geografiskt. I denna process har kulturarv använts för att uttrycka gemenskap för vissa grupper och utanförskap för andra. Det har även använts som en symbol för makt över både människor och territorier. Detta inkluderar kolonialmakter som under 1800- och 1900-talen påtvingade andra grupper en annan historieskrivning och en identitet än den de själva tillskrev sig (Haldén *m.fl.* 2016:7).

Under samma period stals kulturarv från erövrade områden för att fraktas till privata samlingar eller offentliga museum i de koloniserande länderna. Det som idag kallas plundring och illegal handel skedde regelbundet och i stor skala under 1800- och 1900-talen, både under utforskande expeditioner och under militära operationer. Ibland flöt gränsen mellan vad som var en utforskande expedition och en militär operation ihop. Många engagerade sig i militära operationer, allt ifrån soldater, till diplomater och arkeologer (Jasparro 2014). Samlingar på museum i Europas huvudstäder växte med objekt från hela världen. Även om vissa av dessa objekt har återlämnats finns många fortfarande kvar på museum och i samlingar i väst idag (Hicks 2020).

4.2 Fokus på bevarande

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal blev civilas roll i krig alltmer framträdande och som del av detta ökade även behovet av att skydda kulturarv (Riksantikvarieämbetet 1996). Vid samma tid går det också att se ett ökat fokus på bevarandet av kulturarv mer generellt, framför allt i västvärlden (DeSilvey 2017). Redan 1899, på initiativ från den ryska tsaren Nikolaus II, sammanträdde representanter från 26 regeringar i Haag för att förhandla kring nedrustning och krigets lagar. Dessa förhandlingar ledde till tretton konventioner som innefattade skydd för byggnader ”avsedda för gudstjänst, konst, vetenskap och välgörenhet, historiska monument, även som sjukhus och uppsamlingsplatser för sjuka och sårade under förutsättning att dessa byggnader och platser inte samtidigt används för militära ändamål” (citerad i Riksantikvarieämbetet 1996). Efter andra världskrigets gigantiska ödeläggelse tog Internationella Röda Korset initiativ till överläggningar i Genève för att utforma konventioner i syfte att skydda krigets offer. Dessa har sedan blivit grundläggande för den humanitära rätten, ofta kallade krigets lagar (McWilliams 2022, Riksantikvarieämbetet 1996).

Förenta nationernas organisation Unesco bildades 1948 i syfte att arbeta för fred och säkerhet genom att stödja utbildning, vetenskap och kultur. Unesco tog fram ett första utkast på det som senare skulle bli Haagkonventionen, antagen 1954, för skydd av kulturegendom i händelse av väpnade konflikter (Riksantikvarieämbetet 1996). Konventionen är det främsta verktyget i det internationella arbetet med att skydda kulturegendom i krig. Däremot visar konflikter och krig under 1900- och tidigt 2000-tal att konventionen inte alltid respekteras.

Under de senaste århundradena har förstörelsen av kulturarv varit störst under de två världskrigen men även senare konflikter som krigen i Irak, Afghanistan, Kambodja, Libanon och forna Jugoslavien har orsakat betydande förluster (Haldén *m.fl.* 2016:13). Trots större juridiskt och organisatoriskt fokus på skydd av kulturarv observeras sedan 1990-talet en ökning av systematisk förstörelse av kulturarv, särskilt efter omfattande förstörelser i Irak och Syrien (Foradori och Rosa 2017). Denna ökning kan ses som en del av en ny krigsföring med okonventionella och asymmetriska metoder. Många sentida konflikter påvisar även ett starkt förhållande till identitetspolitik vilket, då den är djupt relaterad till kultur, gör kulturarv till en explicit måltavla i både konventionell och hybrid krigsföring.

Ökade attacker mot kulturarv har i sin tur påverkat vidare planer och implementering av verktyg för kulturarvsskydd, exempelvis Blue Helmets of Culture, en särskild grupp experter som agerar internationellt för att skydda kulturarv vid konflikter eller naturkatastrofer. Detta är ett initiativ från Italien och Unesco och kan beskrivas som en särskild grupp som fokuserar på brott som omfattar konst och kulturarv (Rush and Benedettini Millington 2015). Om förstörelsen av kulturarv under andra världskriget kan ses som en orsak till det juridiska och organisatoriska ramverk för bevaring som skapades efter kriget, kan den ökade

förstörelsen av kulturarv i konflikter sedan 1990-talet ses som en orsak till förnyade insatser för skydd. Dessa förnyade insatser har bland annat kommit att kallas *cultural peacekeeping* (CPK) där skyddet av kulturarvet ses som en integrerad del av fredsbevarande åtgärder (Foradori och Rosa 2017).

Figur 1 Katedralen i Arras vid franska fronten förstördes under strider 1917. Skylten beskriver hur platsen definieras som kulturarv och katedralen därför inte får förstöras ytterligare. Foto: John Warwick Brooke, Imperial War Museum, 1918.

5 Motiv och metoder

Hur ser det ut under sentida krig och konflikter och vad går det att lära av dessa? Går det att skapa en djupare förståelse för vad som driver användandet av kulturarv i krig?

I syfte att förstå varför kulturarv förstörs i krig har Brosché *m.fl.* (2017) skapat en typologi av motiv som består av fyra kategorier: 1) konflikt drivna syften (*conflict goals*), 2) militärstrategiska fördelar (*military strategic benefits*), 3) för att signalera styrka (*signal strength*), 4) för ekonomisk vinning (*economic incentives*) (Brosché *m.fl.* 2017).

Att försöka förstå just *varför* kulturarv förstörs är viktigt och något som saknas i tidigare forskning. Tidigare forskning har framför allt fokuserat på att dokumentera skador och de specifika förhållandena kring förstörelsen på olika platser eller vid specifika konflikter (Brosché *m.fl.* 2017). En anledning till detta är svårigheten att faktiskt utröna vad som är motiven bakom olika händelser och attacker. De typer av motiv som beskrivs av Brosché *m.fl.* är väldigt övergripande och visar framför allt på vad bakomliggande syften kan vara från ett strategiskt och till viss del taktiskt perspektiv. Däremot säger det inte så mycket om det operativa perspektivet, det vill säga på vilka sätt kulturarv kan förstöras rent praktiskt. För att vidare utforska motiv och metoder på en mer operativ nivå föreslås därför här en annan uppdelning utifrån en bredare serie rubriker. Dessa ska inte ses som separata då flera kan användas tillsammans och också påverka varandra. En konflikt kan visa exempel på en eller en kombination av flera av dessa:

- historie(miss)bruk
- psykologisk påverkan
- etnisk och kulturell rensning
- stöld och illegal handel
- skydd av soldater och militär användning
- bevarande och konservering
- kulturarv efter krig.

Den uppställning som presenteras här ska inte ses som en klart definierad lista av motiv och metoder som en antagonist kan använda utan fungerar mer som en kategorisering för att underlätta analysen av hur kulturarv används i krig. Att bryta ner detta i olika områden utifrån studier av tidigare händelser ger en struktur utifrån vilka flera olika aspekter kan analyseras, exempelvis hotbilder eller resiliens.

Det är också viktigt att förstå hur bakomliggande syften och motiv, som exempelvis militärstrategiska eller säkerhetspolitiska, ofta påverkar indirekt på ett sätt som kanske inte alltid är uppenbart. Det betyder att även om kulturarvet ibland framstår som anledningen till en attack kan det finnas andra bakomliggande motiv som egentligen driver på. Vilka motiv som ligger bakom är inte heller alltid tydliga ens för de som utför handlingen.

5.1 Historie(miss)bruk

Historieskrivning har varierat mellan olika tidsperioder, exempelvis utifrån olika teoretiska strömningar som funktionalismens fokus på kulturarvens ursprungliga funktionella användning eller socialkonstruktivismens fokus på hur människor i samtiden konstruerar sin historia. Att skriva historia utifrån historiskt eller arkeologiskt material är alltid en fråga om urval och tolkning. För studier av materiellt kulturarv behöver de tolkningar som görs vara baserade i det material som studeras, det vill säga empiriskt beläggas. Hur säkra vi som forskare kan vara på våra tolkningar varierar. Därför krävs transparens i tolkningsarbetet och kring våra analyser när vi presenterar dessa tolkningar för andra. Vi måste vara tydliga med hur vi kommit fram till våra slutsatser samt vilka empiriska osäkerheter eller oklarheter det finns (McWilliams 2013). Dessa regler efterföljs inte alltid, och många tolkningar syftar till att främja (eller förringa) en viss tes eller en viss grupps historia. Här är balansen mellan historiebruk och ett historiemißbruk ibland svårt att upptäcka.

När historieskrivning används som en strategi för att lyfta vissa grupper eller trycka ner andra kan kulturarvet bli ett tacksamt vapen. Det blir möjligt att använda kulturarvet på ett sätt som gynnar den egna historieskrivningen, politiska viljan eller militära strategin. Exempelvis genom att hävda historisk rätt till geografiska områden eller som berättigande för att tvångsförflytta eller till och med mörda olika grupper. Ryssland har sedan tidigt 2000-tal arbetat aktivt med att säkerställa att landets historieskrivning är den som sanktioneras av den politiska ledningen, framför allt president Vladimir Putin (Persson 2013).

Detta kan göras på flera olika sätt, till exempel genom att ifrågasätta specifika delar av ett narrativ för att misskreditera hela historieskrivningen. Ett exempel på detta är en artikel i Nordiska motståndsrörelsens nättidning Nordfront om sänkningen av skeppet *Cap Arcona* (Nordfront 2017). Fartyget, som sänktes under de sista dagarna av andra världskriget, hade av tyska soldater lastats med koncentrationslägerfångar utanför staden Neustadt vid Östersjökusten. Detta var under en period när koncentrationslägerfångar mördades och de läger de hållits i förstördes för att undanröja bevis för de framryckande allierade. Det är aldrig klarlagt vad planen var för *Cap Arcona* men flera forskare stöder teorin att skeppet skulle sänkas med fångarna ombord. Innan detta hann ske besköt dock brittiska flyg fartyget, liksom flera andra fartyg som låg ankrade omkring *Cap Arcona*, vilket ledde till att fartygen sjönk och de flesta fångarna dog (Lange 2014). I Nordfronts artikel framhävs framför allt den brittiska skulden till fångarnas död genom att Royal Airforce (RAF) besköt och därmed sänkte fartyget för att på så sätt skapa ett nytt narrativ där nazisternas grymhet i behandlingen av koncentrationslägerfångar trängs undan. På så sätt ifrågasätter artikeln några få delar av ett narrativ för att på så sätt nå en helt annan slutsats än etablerad forskning på området. Detta är ett effektivt grepp för den som vill skriva om historien och exemplifierar också vad filosofen Åsa Wikforss (2017) lyft – att det är lättare att bryta ner kunskap än att bygga upp.

Här har forskningen en mycket viktig roll i att förankra historieskrivningen i empiri och ifrågasätta de fall där historie(miss)bruk sker.

5.2 Psykologisk påverkan

5.2.1 Strategisk kommunikation

Strategisk kommunikation handlar om organisationers och staters medvetna kommunikationsinsatser för att nå sina långsiktiga mål (Nilsson *m.fl.* 2022). Efter- som kulturarv är intimt kopplat till människors identitet - exempelvis gällande grupptillhörighet, kultur eller människors historia - gör att förstörandet av det, eller hot om förstörande, kan påverka en människa på ett personligt plan. Människor vars kulturarv attackeras kan känna att attacken är specifikt riktad mot dem; vilka de är, vad de står för eller deras historia. Det gör kulturarvet till ett tacksamt verktyg för en antagonist som vill påverka människor. Hur kulturarvet kan användas ser olika ut och beror på kontext, konfliktens ursprung och syftet bakom handlingen.

Ett exempel på hur man kan använda kulturarv för att skapa falska, eller i alla fall överdrivna, nyheter, är fällandet av Saddam Husseins staty på Firdos Square i Bagdad, den 9 april 2003. Händelsen beskrevs snabbt i västerländsk media som en handling utförd av en stor mängd irakier, som uttryck för sin ilska mot Saddam Hussein. I själva verket var handlingen utförd av amerikanska soldater med stöd av en liten grupp irakier. Det som är intressant med denna händelse är inte nödvändigtvis själva störtandet av statyn, något som skedde på flera platser i Irak och utfördes av både irakier själva och amerikanska soldater, utan snarare hur den fångades på video och förmedlades. Detta blev en symbol där en fysisk representation av historieskrivning utnyttjades till att lyfta det amerikanska narrativet; det amerikanska stödet till det irakiska folkets befrielse från en diktator (von Tunzelmann 2021).

Att statyer sätts upp och tas ner eller rivs ner är en del av historieskrivningen och ett sätt att förankra denna historieskrivning i det fysiska kulturarvet. Under 2020 togs exempelvis ett flertal statyer av personer med förbindelser till det forna slaveriet ner i Storbritannien, vilket också fick stor spridning i västerländsk media. Statyer och monument från Sovjetunionen har tagits ner i exempelvis de baltiska staterna och i Ukraina efter Rysslands anfall mot landet 2014. I Odessa gjordes exempelvis en staty av Lenin om till en staty av Darth Vader (BBC 2015). I vissa av dessa fall har det skapat rubriker i media och i andra fall har nedtagandet skett utan någon större medial uppmärksamhet.

Spridningen av denna typ av historieskrivning i media relaterar till begreppet informationskrig. Bilder av förstörelse av kulturarv, särskilt världsarv, har blivit ett effektivt verktyg för informationskrigföring och strategisk kommunikation (Rosén 2022a).

Även förstörelsen av buddhastatyerna i Bamiandalen av talibanerna liksom IS förstörelse av världsarvet i Palmyra var iscensatt för en internationell publik och för att skicka vissa budskap. Arkeologen Paludan-Müller menar att dessa attacker likaså var riktade mot den lokala befolkningen i syfte att påvisa hur västvärlden sätter högre värde på kulturarv än människor. Andra attacker, som exempelvis IS förstörelse av mindre kända gravfält i Syrien, var snarare ett sätt att förstöra relationen mellan människor och deras historia inom ett visst territorium (Paludan-Müller 2022). Förutom buddhastatyerna förstördes nära 3000 icke-islamiska platser och objekt i Afghanistan under samma period (Haldén *m.fl.* 2016).

I de här fallen är reaktionerna från den tilltänkta mottagaren av det utsända budskapet en viktig aspekt som i sig kan eskalera eller dämpa konflikt. Det kommer aldrig vara möjligt att helt förstå hur mottagaren kommer att reagera, och därefter möjligen agera, men en bättre förståelse av kontext och målgrupp kan öka möjligheterna att förutspå reaktioner. Framför allt gäller det att förstå när reaktioner har effekt och när de inte har det, ofta beroende på om detta har varit syftet bakom attacker eller ej. Paludan-Müller lyfter exempelvis hur reaktioner från omvärlden när Hagia Sofia i Istanbul konverterades från museum till moské 2020 inte fick någon nämnvärd effekt då syftet inte var att provocera fram någon reaktion. Syftet var snarare en del av en kommunikation för att lyfta den politiska ledningens ställning nationellt genom att förbinda kulturarvet till en tidigare ”guldålder”, det vill säga det Ottomanska riket (Paludan-Müller 2022).

5.2.2 Försvarsvilja

Kulturarv har inte bara psykologisk påverkan utåt, gentemot andra grupper eller fienden. I både del- och slutredovisningen av regeringsuppdrag Ju2022/01209 om förslag på åtgärder för att stärka det civila försvaret skriver MSB att kulturarvet är viktigt för försvarsviljan (MSB 2022a, MSB 2022b). Men vad är egentligen försvarsvilja? Begreppet har använts historiskt och har med den återupptagna totalförsvarsplaneringen i Sverige återigen kommit att användas tillsammans med närbesläktade termer som motståndsvilja, motståndanda och motståndskraft (Wedebbrand och Jonsson 2021). I sin gemensamma planering för totalförsvaret skriver Försvarsmakten och MSB att de med försvarsvilja avser

...både den enskilde individens villighet att personligen delta i försvarsansträngningarna samt befolkningens samlade uppfattning att Sverige ska försvaras med väpnat motstånd vid angrepp och folkets villighet att göra de uppoffringar som krävs (Försvarsmakten och MSB 2021:12).

I en serie rapporter diskuterar forskarna Wedebbrand och Jonsson begreppets bakgrund och användning och visar att begreppet behöver breddas och omfatta även civila aspekter, inte enbart den klassiska betydelsen stridsanda (Wedebbrand och Jonsson 2021, Jonsson och Wedebbrand 2021a och b). Wedebbrand och Jonsson lyfter även relationen mellan termen försvarsvilja och termer som kampvilja och

stridsanda som snarare syftar till soldater och annan militär personal än medborgare (Wedebrand och Jonsson 2021).

En fråga som bör ställas är hur kulturarv relaterar till försvarsvilja. MSB ger i sitt svar på regeringsuppdraget inte någon förklaring till varför MSB ser kulturarvet som viktigt. Det skulle kunna handla om att undergräva befolkningens moral och motståndsvilja, skrämselfpropaganda eller falska nyheter och ryktesspridning (Petersson 2018). Försvarsberedningen (2017) beskriver hur försvarsvilja relaterar till begrepp som folkförankring, tillit och motståndskraft vilka alla är viktiga för att samhället ska hålla ihop, framför allt genom förhållandet statsledningen, myndigheter och människor emellan. Om kulturarvet anses ha en tydlig koppling till gruppstillhörighet är därför inte steget långt från att se även kopplingar mellan kulturarv och folkförankring och försvarsvilja. Angrepp på kulturarv skulle därmed kunna vara ett sätt att försöka bryta ner försvarsviljan.

5.3 Etnisk och kulturell rensning

Genocid, eller etnisk rensning, är nära relaterat till folkmord där en eller flera grupper systematiskt utsätts för tvångsförflyttningar, våld och mord i syfte att avlägsna eller utplåna gruppen. Etnicitet kan ses som en social konstruktion och en produkt av historiska processer som fått politisk betydelse i samtida samhällen (McLean Hilker 2012). Hur stor betydelse dessa processer fått påverkar därmed hur grupper och individer ser på sig själva och andra.

Etnisk rensning är specifikt riktat mot vissa grupper för att genom dess utplåning eller förflyttning hävda den egna gruppen. Här är förhållandet mellan en grupps kultur och deras identitet djupt sammanlänkade och därför blir också kulturarvet ett mål för förstörelse och utplåning. Kulturarvet är inte nödvändigtvis det ultimata målet utan snarare del av en strategi för att utplåna en viss grupp och deras kultur, historia, språk och identitet. Här står kulturarvet i direkt förhållande till skyddet av civila. Förhållandet mellan människors kultur, kulturarv och folkmord har uppmärksamrats både inom forskning och inom organisationer som exempelvis FN och uttryckts som ”ethnocide” (*ethnocide*) eller ”kulturellt folkmord” (*cultural genocide*) (Davidavičiūtė 2021).

Termen kulturell rensning (*cultural cleansing*) har lyfts av forskare och experter för att visa på den starka länken till etnisk rensning. I förarbetet till konventionen om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord, som antogs 1948, föreslogs att förstörelse av kulturarv i relation till etnisk rensning och folkmord skulle inkluderas i konventionen. Framför allt den polske juristen Raphael Lemkin, som myntade termen genocid, menade att förhållandet mellan mord på människor på grund av deras gruppstillhörighet var så stark att de inte kunde separeras från människorna själva (Hamilton 2022). Detta innefattar gruppernas politiska och sociala institutioner såsom de uttrycks i kultur, språk, religion och ekonomiska förutsättningar. Förslaget röstades dock ner, delvis då flera stater var oroliga att

det skulle påverka deras egen behandling av grupper inom och utanför de egna staterna, särskilt av länder med tidigare koloniala besittningar. Andra menade att inkludandet av kulturarv i konventionen skulle urholka den då det ansågs att det kunde fränta fokus från, och allvaret med folkmord (Davidavičiūtė 2021).

Konventionen har därmed tolkats som att inte inkludera förstörelse av gruppers kulturarv men under Krstić-rättegången 2004 i International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) sågs en förändring. Domaren Shahabuddeen gjorde en bredare tolkning:

It is the group which is protected. A group is constituted by characteristics – often intangible – binding together a collection of people as a social unit. If those characteristics have been destroyed [...] it is not convincing to say that the destruction, though effectively obliterating the group, is not genocide (citerad i Hamilton 2022).

Oavsett om attacker mot en grupps kultur och kulturarv rättsligt ska ses som en del av folkmord eller inte, är det tydligt att förhållandet dem emellan är starkt. Etnisk rensning sker ofta emot minoritetsgrupper där den dominerande gruppen förtrycker den mindre. Nicholas och Smith lyfter hur just förstörelse av minoritetsgruppers kulturarv i sig kan ses som en våldshandling (Nicholas och Smith 2020). Studier av folkmord har visat att förstörelse av kulturarv finns med som ett element vid i stort sätt alla fall av genocid, antingen som en förutsättning eller en sidoeffekt (Hamilton 2022, Davidavičiūtė 2021). Ett exempel på denna typ av forskning är studier av vittnesmål efter folkmorden i Darfur och Nuba-Bergen i Sudan, som belyser just förhållandet mellan folkmord och kulturell förstörelse (Davidavičiūtė 2021, Wise 2017).

På så sätt kan denna typ av medvetet förstörande av kulturarv eller ett systematiskt framhävande av en viss grupps kulturarv gentemot en annan grupp, ses som ett varningstecken. Det är dock inte alltid tydligt för omvärlden vad som sker eller vad intentionerna egentligen är. Att använda etniska förevändningar för att förstöra kulturarv är inte ovanligt men är inte alltid en strategi för etnisk rensning och leder inte alltid till folkmord.

Att förstöra en viss grupps kulturarv kan även ske som följd efter att utsatt grupp förflyttats, splittrats eller mördats. I Turkiet pågick under tidigt 1900-tal en process för att skapa den turkiska nationalstaten där många grupper inte ansågs välkomna; som exempelvis grekiska, kurdiska eller armeniska grupper. De mord som skedde på armeniska grupper följdes av en rensning av det armeniska kulturarvet, vilket systematiskt jämnades med marken (Paludan-Müller 2022). På detta sätt suddades alla fysiska spår och relationen till armeniska grupper ut och platserns historia skrevs om. På liknande sätt förstörs kurdiska samhällen även idag, bland annat genom konstruktionen av Tigrisdammen 2020. Däremot har Turkiets nominering av den medeltida staden Ani till världsarv gett hopp om en större förståelse för det gemensamma armeniska och turkiska kulturarvet i framtiden (Paludan-Müller 2022).

Figur 2 Förintelsemonumentet i Berlin är ett minnesmärke för alla judar som blev mördade under Förintelsen. Minnesmonumentet invigdes 2005.
Foto: Anna McWilliams.

5.4 Stöld och illegal handel

Många kulturföremål har ett ekonomiskt värde. Illegal handel med kulturföremål är en gigantisk marknad som uppskattas vara värd lika mycket som den illegala handeln med vapen och med droger (Hausler och Jakubowski 2022). Den illegala handeln med kulturföremål kan finansiera krig, konflikter och terrorism. Forskning visar att det finns en ökad risk för plundring vid politisk, ekonomisk instabilitet och vid spänningar mellan etniska grupper (Haldén *m.fl.* 2016).

Stölder sker på alltifrån museum och privata samlingar till arkeologiska utgrävningar världen över och juridiskt regleras detta framför allt av Unesco-konventionen från 1970. Trots att det är 50 år sedan konventionen antogs är den illegala handeln med kulturföremål en mycket välmående marknad som är svår att komma åt (Brodie *et al.* 2022). Följden är att den tillgång som tidigare funnits till kulturarvet i offentliga och sammanhållna samlingar splittras genom att föremål försvinner till privata samlingar (Haldén *m.fl.* 2016). För plundrade arkeologiska utgrävningar betyder det att inte bara artefakter försvinner utan att den kunskap de kan förmedla går förlorad då varken objekt eller deras kontext dokumenteras.

Stöld och handel med kulturarv under krig och konflikt kan vara lättare att genomföra då konflikter oftast betyder att det inte finns samma möjlighet till skydd och bevakning. Svårbevakade områden nära gränser till andra länder är särskilt utsatta för plundring (Haldén *m.fl.* 2016). I Syrien ökade illegala utgrävningar och den illegala handeln med kulturföremål markant när striderna intensifierades och utvecklades till öppen konflikt 2011 (Brodie och Sabrine 2018). IS har genom illegal handel med kulturarv skaffat sig stora inkomster vilket gett upphov till uttrycket ”*blood antiques*”, för att hänvisa till den oetiska handeln med diamanter, ”*blood diamonds*” (Haldén *m.fl.* 2016).

Det är ett brett spektrum av människor med olika motiv som är involverat i plundring och försäljning av kulturföremål. Det kan handla om tillfälliga besökare på ett museum eller en arkeologisk plats, tjuvar, museipersonal, organiserade ligor eller militärer (Legnér 2022). Motiven kan variera. Ibland är finansiering av krig eller terrorism den främsta anledning, men stora inkomstklyftor och utbredd fattigdom är en av de stora orsakerna bakom plundring av kulturföremål (Haldén *m.fl.* 2016).

Det finns inga enkla lösningar för att stoppa plundringar och illegal handel. Att etablerade aktörer köper in föremål från den svarta marknaden kan vara ett sätt att återföra dem. Men detta stödjer då i sig den illegala handeln vilket kan leda till att den ses som än mer attraktiv och kan därmed i längden skada kulturarvet än mer (Haldén *m.fl.* 2016).

5.5 Skydd av soldater och militär användning

Kulturarv kan användas för att skydda soldater och/eller militär materiel, även om konventionen om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt, ofta kallad 1954 års Haagkonvention, förbjuder just denna typ av användning. Enligt artikel 4 i konventionen förbinder sig fördragsslutande parter att respektera kulturegendom inom såväl sitt eget som andras territorier samt att avhålla sig från att använda denna egendom på ett sätt som kan utsätta den för skada eller förstörelse om inte ”militära skäl absolut kräver sådant åsidosättande.” Däremot visar exempel från olika konflikter att konventionen inte alltid respekteras. Just skyddet som konventionen ger kan utnyttjas för skydd av soldater och militärt materiel. Under första världskriget förstörde exempelvis tyska styrkor katedralen i Reims då de menade att franska soldater använde platsen för militära syften (Brosché *m.fl.* 2017, Haldén *m.fl.* 2016).

Det är dock väldigt svårt att visa att ett militärt användande av kulturarv sker och ofta står ord mot ord. Under den amerikanska invasionen av Irak 2003 utsattes nationalmuseet och nationalbiblioteket i Bagdad för omfattande plundring. En utredning av händelserna beskriver hur nationalmuseet lämnades i stort sätt obevakat, trots att det ansågs högprioriterat. Anledningen till detta är omdiskuterad, men enligt den officiella amerikanska förklaringen uppehöll sig irakiska trupper i museet och bröt därmed mot Haagkonventionen (Haldén *m.fl.* 2016). Andra hävdar att det i stället handlade om ett ointresse från amerikanskt håll att skydda denna kulturegendom (Hamilakis 2009). Eller att det handlat om bristande planering från amerikanskt håll för att skydda det irakiska kulturarvet, delvis på grund av en bristande kunskap om situationen (Haldén *m.fl.* 2016). Detta visar på svårigheten att i efterhand säkerställa om och av vilken anledning kulturarv verkligen har använts för militärt bruk.

Eftersom konventionen öppnar upp för att kulturegendom faktiskt kan användas för militära skäl om detta anses avgörande, leder detta även till utmaningar med att bedöma legaliteten. Exempelvis använde amerikanska prickskyttar minareten vid Samarramoskén i Irak 2005, för att få ett militärt överläge. Händelsen har lett till diskussioner kring denna typ av användning, något som har kommit att kallas ”prickskyttar i minaret-dilemmat” och till framtagandet av *Rules of engagement related to places of worship and religious sites* av den amerikanska armén. Här finns instruktioner som lyfter behovet av kunskap om politiska och kulturellt känsliga frågor i relation till religiös egendom (Rosén 2022a).

5.6 Bevarande och konservering

Här diskuteras bevarande från flera olika perspektiv, framför allt utifrån den som försvarar och den som angriper, men även utifrån andra aktörers perspektiv som

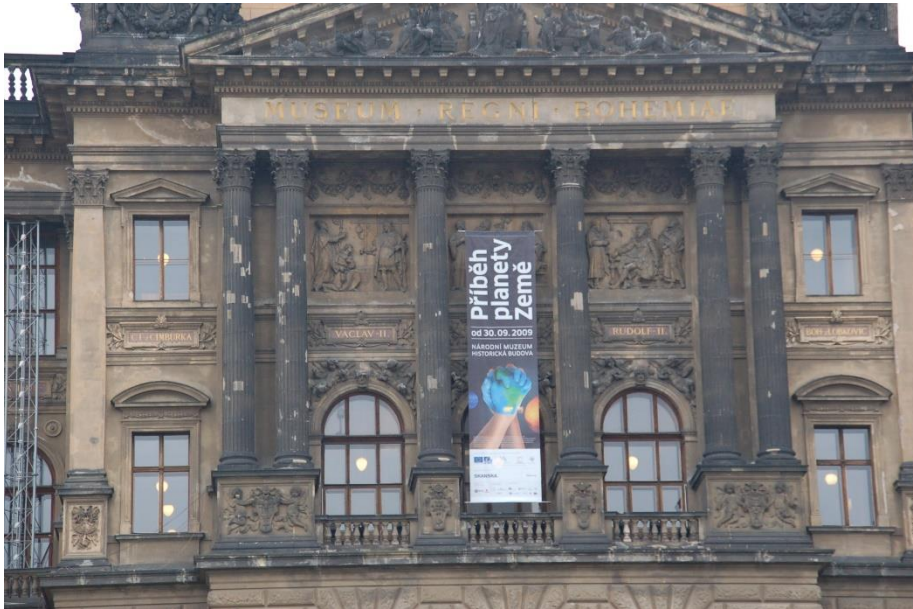
internationella samfund. Bevarande, framförallt i västvärlden, har blivit normerande när det gäller kulturarv. Denna norm delas däremot inte av alla. Just bevarandet kan därmed i sig självt uppfattas som en provocerande handling. För oss i väst ses bevarande och att återskapa något som har förstörts, exempelvis genom krig, ofta som självklart. I den svenska lagstiftningen och kulturarvssektorn är det generellt utgångspunkten. Detta bygger på en tolkning av kulturarvet som en förmedlare av olika värden relaterade till historia, traditioner och identitet som ska föras vidare till kommande generationer. Detta synsätt har dock kritiserats av flera forskare som menar att kulturarv bör ses som en process (Holtorf 2018), att kulturarvets mening snarare skapas i vår samtid (Smith 2006), och att förstörelse i sig kan vara en källa till förändring (DeSilvey 2017).

I sin bok *The Brutish museums* föreslår arkeologen Dan Hicks att kulturarv aktivt kan användas som en del av krigsföringen genom den plats det bevaras på. Han använder exemplet med de tusentals objekt som den brittiska armén plundrade under angreppet mot kungadömet Benin 1897. Dessa objekt finns nu spridda på över 150 museum, gallerier och privata samlingar framför allt i Europa och Nordamerika (Hicks 2021). Hicks beskriver att kulturarvet har använts som vapen för kolonisering, ett sätt att lyfta den egna civilisationen mot den ”icke-civiliserade” afrikanska befolkningen. Hicks menar att denna tradition fortsätter genom att artefakterna bevaras i samlingar, samt genom de utställningar som alltjämt visar dessa objekt, trots att de flesta museum idag ger förklarande texter för att lyfta kolonisationens effekter. Ur detta perspektiv går det att se bevarandet, som för många varit självklart under en lång period, som ett sätt att fortsätta en konflikt som på ytan kan te sig avslutad.

Arkeologen Lynn Meskell lyfter hur politiserat Unescos arbete kan vara, vilket ibland leder till spänningar och konflikter trots att deras arbete syftar till motsatsen (Meskell 2015). Exempelvis ledde nomineringen och sedan beslutet att inkludera Preah Vihear i Kambodja, på världsarvslistan 2008 till våld och konflikt med grannlandet Thailand då en lång konflikt om bestridda gränsområden blossade upp igen (Meskell 2015). Även nomineringen av fredsmonumentet i Hiroshima till världsarvslistan 1996 ledde till reaktioner från amerikanskt håll då de ansåg att det saknades historiska perspektiv i utnämningen samt att platser förknippade med krig inte borde inkluderas på världsarvslistan (Beazley 2007). Att det var USA som släppte bomben över Hiroshima har med största sannolikhet en stor påverkan på deras reaktioner på nomineringen.

Detta visar även på olika syn på vad som ska bevaras beroende på hur kulturarv värderas. I sin analys av USA:s (misslyckade) hantering av kulturarvet under invasionen av Irak 2003 ställer Hamilakis (2009) frågan om vem som ska bestämma vad som ska bevaras och vad som ska värderas högst, externa experter eller de människor och experter som står närmast kulturarvet? Här behövs frågor kring hur kulturarvet ska användas i framtiden och av vem (Holtorf och Bolin 2021). Ofta

beskrivs hur kulturarv ska bevaras för framtida generationer men få har tänkt på vad detta faktiskt innebär.

Figur 3 Fasaden till Nationalmuseet i Prag skadades av beskjutning under Sovjets invasion 1968. På bilden ovan från 2009 syns tydligt skadorna fortfarande men 2018 genomfördes en kritiserad rekonstruktion där spåren av konflikten inte längre är lika synliga.
Foto: Anna McWilliams

5.7 Kulturarv efter konflikter

5.7.1 Kulturarv för att ena och minnas

Kulturarv har ofta fått stå i fokus efter konflikter när samhället åter ska byggas upp. Det kan handla om nationella eller internationella hjälpinsatser, om samhällsrehabilitering eller dialog (Haldén *m.fl.* 2016). Hur kulturarv efter krig ska hanteras är beroende av kontext, situation, kultur och hur kriget sett ut.

Eftersom kulturarvet har en viktig roll för människors minnen och kollektiva identitet har det även en viktig roll efter konflikter för att inte låta händelser falla i glömska (ofta med tanken att detta ska få oss att inte upprepa samma misstag). Minnespraktiker som relaterar till krig blev vanliga efter första världskriget, tillsammans med en förståelse över det trauma som kriget orsakat (Moshenska 2010). Monument restes över hela världen till minnet av de många stupade, en praktik som intensifierades efter andra världskriget. Vid sidan av vanliga minnesmonument kan även lämningar från tidigare strukturer få en ny innebörd som minnesbärare. Även om Berlinmuren föll 1989 finns det fortfarande idag en stor

mängd platser, lämningar och minnesmärken kvar för att påminna om tiden som delad stad (McWilliams 2013). Det tidigare nämnda Fredsmonumentet i Hiroshima, Japan, instiftades för att påminna om de 140 000 människor som dog när atombomben släpptes över staden 1945 (Beazley 2007). Monumentet var tidigare en byggnad som förstördes av bomben och vars ruiner sedan har fått stå kvar som ett minnesmärke.

5.7.2 Forensik

Kulturarv kan också komma fungera som bevis i utredningar och rättegångar, exempelvis vid folkmord eller krigsbrott. Gränsen mellan kulturarv och juridiskt bevis kan i så fall bli otydlig. Men i grunden syftar båda till samma sak: att förstå och förmedla vad som hänt på en viss plats genom de fysiska lämningar som finns kvar. Särskilt i konflikter där mer asymmetriska metoder används kan det vara svårt att avgöra vem som ligger bakom en attack eller förstörelse och här kan forensiska och forensiskarkeologiska metoder användas för att säkerställa och analysera bevis.

Även i andra fall kan kulturarvet användas som forensiskt bevis. Under slutet av 1990-talet utspelade sig ett annorlunda rättsfall där lämningarna av det tidigare koncentrationslägret vid Auschwitz-Birkenau hamnade i centrum och fick agera bevis. Författaren David Irving stämde professor Deborah Lipstadt för att hon kallade Irving för en förintelseförnekare (Lipstadt 1994). Rättegången handlade huvudsakligen om huruvida Irvings påståenden om att förintelsen aldrig har ägt rum var sanna eller inte (Weizman 2017, Lipstadt 2005). I detta sammanhang blev de fysiska lämningarna från gaskamrarna centrala för rättegången. I den 700 sidor långa rapporten som beskriver platsen, författad av historikern Van Pelt (2002), blev ett kulturarv förknippat med förintelsen och andra världskriget också bevismaterial.

5.7.3 Kulturarv för fred

Användning av kulturarv som en del av fredsbevarande åtgärder, det tidigare nämnda *cultural peacekeeping*, lyfter flera möjligheter där kulturarvet kan bidra på ett positivt sätt i fredsarbete. Detta handlar delvis om att på en övergripande nivå motverka användandet av kulturarv som del av krigföring eller inom terrorism och våldsbejakande extremism. Men även om mer specifika insatser som kan stärka lokalsamhällen i deras arbete före, under och efter konflikter. Exempelvis kan stöd i återuppbyggandet av samhällen hjälpa till rent ekonomiskt genom att snabbare få igång turismen efter konflikter (Foradori och Rosa 2017). Framför allt finns möjligheter att genom att arbeta med kulturarvet hitta långsiktiga lösningar för fred, särskilt om kulturarvet använts aktivt i krigföringen.

Däremot finns flera problem och utmaningar som kan göra att fokus på kulturarv även kan skapa nya konflikter eller återaktivera tidigare spänningar. Exempelvis

kan rekonstruktioner av skadat kulturarv te sig som en naturlig del av återuppbyggnad efter konflikter, men också som ett ställningstagande som kan skada fredsprocessen (Paludan-Müller 2022). Efter kriget i forna Jugoslavien byggdes många moskéer och kyrkor upp igen. Hur och var denna återuppbyggnad gjordes styrdes till stor del av politiska viljor såväl som av varifrån internationellt stöd kom. Att inte fullt förstå dessa byggnaders historiska kontext såväl som deras roll i kriget gjorde att återuppbyggnaden i vissa fall förstärkte spänningar i konflikten snarare än att överbrygga dem.

För att framgångsrikt kunna använda och skydda kulturarvet krävs svåra avvägningar mellan militära-, fredsbevarande- och kulturarvsperspektiv, då dessa ibland står emot varandra. Här blir det väldigt viktigt att ställa frågor kring vems agenda som styr. Det är tydligt att frågor kring kulturarv blir alltmer politiserade och att de ofta ses som en del av säkerhetspolitisk och militärstrategisk handling. Att ha kunskap kring hur kulturarv kan användas på olika sätt, även i fredsbevarande insatser, blir avgörande för att säkerställa detta arbete och minimera risker för konflikter. Annars riskeras att fredsbevarande insatser blir ännu ett sätt att använda kulturarv i krigsföring för att främja olika aktörers egna agendor och syften.

Figur 4 En minnessten vid bron Stari most i Mostar, Bosnien och Hercegovina påminner om hur bron förstördes under kriget i Bosnien, den 9 november 1993. Bron har rekonstruerats och återinvigdes 2004. Foto: Wikimedia Commons, Banoviciminer.

6 Diskussion

I texten har medveten strategiskt motiverad förstörelse, liksom annat utnyttjande, av kulturarv i konflikter och krig diskuterats utifrån historiska såväl som samtida perspektiv och exempel. Syftet med denna rapport är att visa på områden där kulturarvet används i konflikter och krig samt att diskutera hur en djupare förståelse kring dessa frågor kan skapas framöver.

Analysen av användningen av kulturarv i krig visar att det finns många olika orsaker och anledningar till varför kulturarv förstörs. I denna rapport beskrivs detta genom indelning under rubrikerna historie(miss)bruk, psykologisk påverkan, etnisk och kulturell rensning, stöld och illegal handel, skydd av soldater och militär användning, bevarande och konservering samt kulturarv efter krig. Ibland är dessa orsaker tydliga men ofta är de svåra att identifiera, till och med för de som utför handlingarna. Nedan beskrivs flera områden där vidare forskning kan öka både bredden av och djupet i kunskapen om hur och varför kulturarv används i krig.

6.1 Att värdera kulturarv

Som beskrivs i kapitel 2 värderas kulturarv olika i olika samhällen och i olika tidsperioder. Synen på kulturarv påverkar även hur det används. Ska det sparas till kommande generationer behöver frågor ställas kring för vem och för vad de ska sparas. Hur ska kulturarvet användas i framtiden och av vem?

Kulturarv kan även värderas annorlunda i krig när en grups identitet är under hot. I diskussionen om etnisk och kulturell rensning lyftes frågan om kulturarv borde inkluderas i konventionen om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord. I rapporten har det ifrågasatts huruvida ett sådant inkluderande skulle påverka konventionens vikt och huruvida människoliv och kulturarv kan värderas gemensamt i samma konvention.

Här går det att bena ut två delvis relaterade frågeställningar: bör förstörandet av kulturarv kunna lagföras genom konventionen och hur kan kulturarv värderas gentemot människoliv. Det finns en uppenbar problematik i att jämföra dödandet av människor med förstörelsen av kulturarv. Etiskt kan det vara svårt att argumentera för att ett ting eller en plats är lika (eller mer) värd än en människas liv. Däremot kan värderingen av kulturarv ses som mer komplext vilket gör det svårt att se kulturarv som endast fysiska objekt.

Eftersom kulturarvet ofta ses i förhållande till gruppens identitet, historia och kulturella tillhörighet är det inte nödvändigtvis objektet i sig som ska värderas utan de immateriella och kulturella faktorer som objektet relaterar till. Att detta är viktigt demonstreras till exempel av att människor i krig varit redo att dö för att skydda kulturarv. Det går även att peka på andra uppenbara områden där värdet av

enskilda människoliv inte värderas högre än fysiska ting och platser, exempelvis vid krig om naturresurser eller territorier (Rosén 2022b).

Hur kan dessa värderingsprocesser förstås bättre? I dagsläget diskuteras dessa frågor framför allt från den juridik som styr lagföringen av brotten men här krävs ett bredare tag där frågor kring etik och människors beteende lyfts in. Att förstå vad som är tillåtet och inte tillåtet är inte nödvändigtvis samma sak som att förstå hur människor beter sig. När människor värderar kulturarvet så högt att de är redo att offra sina liv för det räcker det inte att anlägga ett renodlat juridiskt perspektiv. Här krävs i stället interdisciplinär forskning, exempelvis kopplat till etik och psykologi.

6.2 Säkerhetspolitik och militärstrategi

Kulturarv har alltmer kommit att ses som en viktig del av den internationella säkerhetspolitiken och olika aktörer kommer därför sannolikt i ökande grad använda kulturarvet för att påverka utifrån sina egna agendor framgent (Rosén 2022b). Det behövs dock ytterligare forskning och diskussion kring hur kulturarv kan användas på olika sätt för att bättre förstå de säkerhetspolitiska och militärstrategiska perspektiven. I denna rapport har fältet kulturarvsforskning använts som inspiration och som ett sätt att komma ett steg längre i förståelsen kring varför kulturarv förstörs och varför denna förstörelse får konsekvenser. Här har värdering av kulturarv varit en viktig aspekt eftersom de sätt som kulturarv värderas på även blir en del av svaret på *varför* kulturarv blir användbart för säkerhetspolitiska och militärstrategiska mål. När ett kulturarv anses ha högt värde blir det en tacksam måltavla för angrepp, särskilt eftersom det som anses relaterat till människors identitet, till deras grupptillhörighet eller det som för människor närmare sin historia ofta ges ett högt värde. På så sätt blir förstörelsen personlig. Att förstöra något som en grupp anser vara viktigt och värderar högt ger därmed ofta stor effekt.

Det finns omfattande forskning om kulturarv generellt och ett växande forskningsfält kring kulturarv i krig. Denna forskning behöver förstås i förhållande till militärstrategiska och säkerhetspolitiska motiv och metoder. Som visats i genomgången ovan har en förändrad krigsföring även kommit att innefatta kulturarv, bland annat genom olika typer av hybrid krigsföring. Som exempel här behöver IS förstörelse av kulturarv ses som en avsiktlig, välplanerad och sofistikerad strategi, trots att den ibland refereras till som irrationell vandalism eller barbariska handlingar (Foradori och Rosa 2017, Harmanşah 2015). IS vill genom sina handlingar skriva om historien genom att rensa bort det som inte stämmer med den salafistiska tron. Samtidigt vill de signalera sitt budskap till omvärlden genom att göra artefakter till en ideologisk diskurs via strategisk kommunikation (Harmanşah 2015). IS försäljning av plundrat och illegalt utgrävda objekt beräknades uppgå till 100 miljoner dollar per år (Foradori och Rosa 2017) vilket också gav dem en ekonomisk styrka. Användningen av kulturarv i IS krigsföring visar därför hur olika

motiv kan samspela och samtidigt få konsekvenser på flera olika plan och arenor. Denna typ av sammansatta processer behöver studeras vidare, både i förhållande till IS men även till andra aktörer.

Här krävs även studier av reaktioner på denna typ av händelser, i syfte att förstå hur effekten ser ut och om den i sig kan ses som ett användande av kulturarv i krig. Här kan exempelvis studier inom området strategisk kommunikation ge stöd och fördjupad förståelse av dessa händelser. Denna forskning kan till exempel bidra till en djupare förståelse av hur olika målgrupper, både primära och sekundära, reagerar på olika typer av händelser och vilka konsekvenser det kan få. Denna forskning kan också öka kunskapen och förståelsen kring olika kommunikationskanaler. Här kan kommunikation kring kulturarv även ge en ökad förståelse kring den egna befolkningens försvarsvilja och motståndskraft.

6.3 Resiliens

Hur olika människor och grupper hanterar hot eller förstörelse av sitt kulturarv är väldigt varierande. Det beror för det första på vilket värde kulturarvet givits; är det exempelvis avgörande för en grupps identitet? Det beror, för det andra, på vilken resiliens gruppen har i förhållandet till kulturarv, det vill säga vilken förmåga gruppen har att hantera en förändring eller förstörelse genom omförhandling eller skapande av nytt kulturarv (Apaydin 2020).

Resiliens kan ses som en egenskap som bör finnas för att något, en funktion eller ett system, ska fungera i normalläge, kris och krig. Ordet har sitt ursprung i det latinska ordet *resilire* men resiliens behöver inte nödvändigtvis handla om att återgå till ett ursprungligt tillstånd utan det är just förmågan att hantera förändring som är avgörande för resiliens (McWilliams *m.fl.* 2022). Bruneau *et.al.* (2003) beskriver resiliens utifrån fyra olika egenskaper: robusthet, redundans, rådighet och snabbhet där de två första kan ses som mer proaktiva och statiska medan de två senare är mer reaktiva (Eriksson och Eriksson 2022). Samtidigt behöver resiliens förstås i förhållande till hot och sårbarheter som kan påverkas.

För resiliens i förhållande till kulturarv har arkeologen Cornelius Holtorf föreslagit att vårt behov av att bevara objekt och platser gör människor mer mottagliga för påverkan (Holtorf 2018). Att ha förmåga att omförhandla och utveckla sin syn på kulturarvet och hitta nya sätt att förhålla sig till frågor kring tillhörighet, identitet och minne relaterat till kulturarv kan därför ge en större resiliens mot störningar, hot eller förstörelse.

Här synliggörs en skillnad i hur människor ser på kulturarv: är kulturarvets värde djupt förankrat i det materiella kulturarvet eller ses kulturarvet mer som en del av föränderliga processer som inte lika tydligt relaterar till ett särskilt fysiskt objekt eller plats? I det första fallet krävs konservering och bevaring, liksom skydd, då förändring eller förstörelse hotar möjligheterna till att föra kulturarvet vidare och med det människors förhållande till sitt förflutna eller till sin identitet. Om

kulturarvet i stället ses som processer där förändring och förstörelse uppfattas som en del av dessa processer blir behovet av bevarande inte lika påtagligt. Det finns därför större möjligheter till att hantera förstörelse och omskapa kulturarvet för framtida förhållanden (Holtorf 2018). Geografen Caitlin DeSilvey (2017) ställer exempelvis frågan: vad händer om människor omfamnar förändringen i stället för att sätta upp motstånd gentemot den?

I den fortsatta forskningen kring kulturarv i krig behöver frågor ställas kring vad som gör att människor reagerar på olika sätt vid förstörelse av kulturarv, både andras och eget. Det går exempelvis att spekulera i att en av anledningarna till att detta skulle kunna vara ett effektivt vapen mot västvärlden är just västvärldens fokus på bevarande. Att många i västvärlden lägger så stort värde vid de fysiska ting och platser som de förbinder sin historia, kultur och identitet till. Att förstörelse av kulturarv i vissa fall också får ett sådant stort genomslag i traditionell såväl som i sociala media gör att det blir än mer effektivt. I Sverige, som är ett tämligen sekulärt samhälle, finns till exempel inte alltid samma förhållande till religiöst kulturarv som i många andra delar av världen. Ändå är tanken på förstörelse av exempelvis gamla kyrkobyggnader något i stort sett otänkbart för oss. Det föranleder frågan varför det är så. Kan det vara så att människor blir mer förfärade av själva tanken på förstörandet än på att något faktiskt förstörs? Den gällande normen i det svenska samhället, där bevarande premieras, gör också att förstörelse ses som ett angrepp mot denna norm och därmed också mot oss själva. Detta trots att värderingen kring vad som ska bevaras inte är självklar och inte delas av alla. Här krävs mer forskning som undersöker just förhållandet mellan hur människor ser på kulturarvet och vilka reaktioner en medveten förstörelse av detta kulturarv kan få.

6.4 Avslutningsvis

Denna genomgång visar vilken betydelse kulturarv kan få i konflikter och krig men visar samtidigt att det krävs mer ingående studier av tidigare händelser där kulturarv skadats eller helt försvunnit för att empiriskt undersöka skillnader och likheter mellan olika konflikter och krig. Även studier där väpnade konflikter har undvikits behöver göras för att ge kunskap om vad som kan de-eskalera konflikter, utifrån detta perspektiv. Detta material behöver sedan analyseras utifrån flera olika teoretiska ingångsvinklar, framför allt utifrån forskning om kulturarv, säkerhetspolitik och militärstrategi.

För svensk del behöver vidare studier av användandet av kulturarv i krig och konflikt sättas i en svensk kontext för att förstå hur det kan påverka det svenska totalförsvaret. Genomgången ovan visar att kulturarvet kan användas på många olika sätt som till exempel i strategisk kommunikation, väpnad konflikt och för att påverka försvarsvilja, vilka alla är aspekter som påverkar det svenska totalförsvaret.

Det är först efter djupare analys av hur olika aktörer använder kulturarvet, och varför de gör det, som det går att känna igen detta beteende i en antagonist, såväl som i vårt eget agerande. Här krävs också mer kunskap om hur kulturarv skapas, utvecklas och används av olika grupper. Denna förståelse kan leda till att redan i ett tidigt skede upptäcka ett avsiktligt användande av kulturarv i krig, en förutsättning för att kunna möta och förhoppningsvis desarmera en spänd situation. På sikt kan en bättre förståelse för hur kulturarvet används också ge kunskap för hur resiliens skapas mot utnyttjande av kulturarv. Det kan leda till att effekterna av förstörandet av kulturarv i konflikter och krig kan mildras eller undvikas.

7 Referenser:

- Apayadin, V. (red) 2020. *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage. Construction, Transformation and Destruction*. London: UCLPress.
- Appelgren, J. Bay. S., Malminen, J. och Zouave, E. 2020. *Strategisk verktygslåda mot hybridhot*. FOI-R--4816--SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut,
- BBC news 2015. *Ukraine: Lenin statue given Darth Vader makeover*. <https://www.bbc.com/news/blogs-news-from-elsewhere-34594262> [Åtkomst 31 oktober 2022].
- Beazley, O. 2007. A paradox of peace: The Hiroshima Peace Memorial (Genbaku Dome) as world heritage. I J. Schofield och W. Cocroft (red.) *A Fearsome Heritage. Diverse legacies of the Cold War*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Brodie, N., Kersel, M. M., Mackenzie, S., Sabrine, S., Smith, E. and Yates, D. 2022. Why There is Still an Illicit Trade in Cultural Objects and What We Can Do About It, *Journal of Field Archaeology*, 47:2, 117-130.
- Brodie, N. och Sabrine, I. 2018. The Illegal Excavation and Trade of Syrian Cultural Objects: A View from the Ground, *Journal of Field Archaeology*, 43:1, 74-84.
- Brosché, J., Legnér, M., Kreutz, J. och Ijla, A. 2017. Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict. I: *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 23, No. 3, 248-260.
- Bruneau, M., Chang, S. E., Eguchi, R. T., Lee, G. C., O'Rourke, T. D., Reinhorn, A. M., Shinozuka, M., Tierney, K., Wallace, W. A., von Winterfeldt, D. 2003. A Framework to Quantitatively Assess and Enhance the Seismic Resilience of Communities. *Earthquake Spectra*, 19(4), pp. 733–752.
- Davidavičiūtė, R. 2021, Cultural Heritage, Genocide, and Normative Agency, *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 38, No. 4, August 2021.
- DeSilvey, C. 2017. *Curated Decay. Heritage Beyond Saving*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eriksson, P. och Eriksson, C. 2022. *Framtida transportsystem i kris och krig - Ett kunskapsunderlag för en forskningsansökan*. FOI-R--5321--SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.

- Foradori, P. och Rosa, P. 2017. Expanding the peacekeeping agenda. The protection of cultural heritage in war-torn societies. *Global Change, Peace & Security*, 29:2, 145-160.
- Försvarsberedningen, 2017. *Motståndskraft. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021-2025*. DS 2017:66. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- Försvarsmakten och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap 2021. *Handlingskraft. Handlingsplan för att främja och utveckla en sammanhängande planering för totalförsvaret 2021-2025*. FM202 I-I 7683:2.
- Génétay, C. och Lindberg, U. 2015. *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Riksantikvarieämbetet.
- Haldén, P., Esparraga, F. och Karlborg, L. 2016. *Kulturarv i krig och konflikt – en forskningsöversikt*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hamilakis, Y. 2009. The “War on Terror” and the Military–Archaeology Complex: Iraq, Ethics, and Neo-Colonialism. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*. 5, 39–65.
- Hamilton, M. 2022. The Concept of Cultural Genocide. I C. Finkelstein, D. Gillman, & F. Rosén (Red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. New York: Oxford University Press.
- Harmanşah, Ö. ISIS, Heritage, and the Spectacles of Destruction in the Global Media. *Near Eastern Archaeology*, Vol. 78, No. 3, Special Issue: The Cultural Heritage Crisis in the Middle East (September 2015), pp. 170-177.
- Hausler, K. och Jakubowski, A. 2022 *Combating Illicit Trade in Cultural Objects to Defend Peace and Security*. I C. Finkelstein, D. Gillman, & F. Rosén (Red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. New York: Oxford University Press.
- Hegardt, J. 2021. Kulturarv, konflikt, historia: identitetspolitik eller historiemedvetande. *Fornvännen* Vol 116(3).
- Hicks, D. 2020. *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*. London: Pluto Press.
- Holtorf, C. 2018. Embracing change: how cultural resilience is increased through cultural heritage. *World Archaeology* 50:4, 639-650.
- Holtorf, C. 2012. The Heritage of Heritage. *Heritage & Society*. 5 (2). 153-174.

- Holtorf, C. och Bolin, 2021. Heritage futures: A conversation. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. Emerald Publishing Limited.
- Hylland Eriksson 2001. Between universalism och relativism: a critique of the UNESCO concept of culture. I Jane K. Cowan, Marie. Bénédicte Dembour och Rickard A. Wilson (Red), *Culture and Rights – Anthropological Perspectives* Eds.
- Ingold, T. 1993. The Art of Translation in a Continues World. I *Beyond Boundaries: Understanding, Translation and Athropological Discourse*. (Ed.) G. Pålsson. Oxford: Berg.
- Jasperro, C. 2020. *Archaeology and small wars. Small Wars & Insurgencies*, 31:2, 313-339.
- Jonsson, D.K och Wedebrand, C. 2021a. *Försvarsviljan i det framväxande totalförsvaret*. FOI Memo: 7695. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Jonsson, D.K och Wedebrand, C. 2021b. *Svenskarnas försvarsvilja*. FOI-R--5206--SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Lange, Wilhelm 2014. *Cap Arcona Das tragische Ende der KZ-Häftlings-Flotte am 3. Mai 1945*, Stadt Neustadt in Holstein: Buchverlag Rogge GmbH.
- Legnér, M. 2022. *Skydd av kulturarv. Kunskapsöversikt på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Riksantikvarieämbetet*.
- Lipstadt, Deborah 2005. *Denial: holocaust history on trial*. New York: Ecco.
- Lipstadt, Deborah 1994. *Denying the Holocaust – The Growing Assault on Truth and Memory* Penguin books.
- McLean Hilker, L. 2012. Rwanda's 'Hutsi': intersections of ethnicity and violence in the lives of youth of 'mixed' heritage, *Identities*, 19:2, 229-247.
- McWilliams, A. 2022. *Skydd av kulturarv vid krig och krigsfara*. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- McWilliams, A. 2013. *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*. Stockholm: Södertörn Doctoral Dissertations 86.
- McWilliams, A., Öhlund, E., Welander, F., och Eriksson, C. 2022. *Totalförsvarets intressen i samhällsplaneringen*. FOI-R--5330—SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Meskill, L. 2015. Gridlock: UNESCO, global conflict and failed ambitions, *World Archaeology*, 47:2, 225-238.

- Moshenska, G. 2010. Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict. *Cambridge Archaeological Journal*, Volume 20, Issue 1, February 2010 , pp. 33 – 48.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap 2022a. *Ett balanserat civilt försvar. Delredovisning 1 av regeringsuppdrag (Ju2022/01209/SSK) med kompettering av åtgärder inför budgetpropositionen 2023.*
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap 2022b, *Slutredovisning av regeringsuppdrag (Ju2022/01209/SSK)*. MSB2095.
- Nicholas, G. och Smith, C. 2020. Considering the denigration and destruction of Indigenous heritage as violence. I V. Apaydin (Red) *Critical Perspectives on Cultural Memory and Heritage. Construction, Transformation and Destruction*. London: UCLPress.
- Nilsson, P-E., Olsson, S. och Ekman, I. 2022. *Den nya informationsmiljön: Teknik, människa och strategi*. FOI-R--5342--SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Nordfront, Redaktionen, 2017-05-03. *Cap Arcona: En massaker*. <https://www.nordfront.se/cap-arcona-en-maritim-massaker.smr> [Åtkomst 28 oktober 2022]
- Olivier, L. 2004. The past of the present. Archaeological memory and time. *Norwegian Archaeological Review*. 36:2.
- Olsen, B. 2010. *In defence of things*. Plymouth: AltaMira Press.
- Paludan-Müller, C. 2022. The Geopolitical Context of Cultural Heritage Destruction. I C. Finkelstein, D. Gillman, & F. Rosén (Red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. New York: Oxford University Press.
- Persson, G. 2013. Russian History – A Matter of National Security. *RUFS Briefing No. 19*. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Persson, M. 2014. *Minnen från vår samtid. Arkeologi, materialitet och samtidshistoria*. Gotarc Serie B. Gothenburg Archaeological Theses 62.
- Petersson, O. 2018. *Medborgarna och det psykologiska försvaret*. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Riksantikvarieämbetet 1996. *Utmärkning av kulturegendom enligt 1954 års Haagkonvention om skydd för kulturföremål i händelse av väpnad konflikt*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

- Rosén, F. 2022a. *Nato and cultural property: A hybrid threat perspective*. Nordic Center for Cultural Heritage and Armed Conflict (CHAC).
- Rosén, F. 2022b. Introduction: Cultural Heritage and Armed Conflict: Preserving Art While Protecting Life. I C. Finkelstein, D. Gillman, & F. Rosén (Red.), *The Preservation of Art and Culture in Times of War*. New York: Oxford University Press.
- Rush, L. och Benedettini Millington, L. 2015. *The Carabinieri command for the protection of cultural property: saving the world's heritage*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Smith, L. 2006. *The uses of heritage*. Abingdon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Unesco 2022. *Damaged cultural sites in Ukraine verified by Unesco*. <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco#kyiv-region> [Åtkomst 26 oktober 2022]
- Van Dyke, R. 2019. Archaeology and Social Memory. *Annual Review of Anthropology*, 2019 48:207-25.
- van Pelt, Robert Jan 2002. *The case for Auschwitz: evidence from the Irving trial*. Bloomington: Indiana University Press.
- von Tunzelmann, A. 2021. The toppling of Saddam's statue: how the US military made a myth. *The Guardian*. 2021-07-08. <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/08/toppling-saddam-hussein-statue-iraq-us-victory-myth> [Åtkomst 31 oktober 2022].
- Wedebbrand, C. och Jonsson, D. 2021. *Försvarsvilja i teori och praktik. Om försvarsviljans betydelse* FOI-R--5155--SE. Kista: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- Weizman, Eyal 2017. *Forensic architecture: violence at the threshold of detectability*. Brooklyn, NY: Zone Books.
- Wikforss, Åsa 2019. *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Stockholm: Fri Tanke Förlag.
- Wise, L. E., 2017. Social death and the loss of a 'world': an anatomy of genocidal harm in Sudan, *The International Journal of Human Rights*, 21:7, 838-865

